بەشىنچى باب
قەدىمكى شەھەرلەر

قەدىمكى شەھەرلەر ـ قەدىمكى ئىنسانلارنىڭ مەدەنىيەتلىك دەۋرگە قەدەم قويغانلىقىنىڭ مۇھىم ئىپادىسى. قەدىمكى ئىنسانلار ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش پائالىيىتى جەريانىدا ئۇزلۇكسىز تەرەققىياتقا ئېرىشىپ كەلگەن ھەمدە ئۆزلىرى ياشىغان جۇغراپىيەلىك مۇھىتنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ۋە تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش، ئۆزلىرىنىڭ ياشاش شارائىتىنى ياخشىلاش جەريانىدىكى كۆرەشلەردە تەدرىجىي ھالدا ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ئۇسۇللىرىدا ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلگەن. ئىلگىرى ئوۋچىلىق، كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرگەن بولسا، كېيىنكى ۋاقىتلارغا كەلگەندە ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىنىڭ ياخشىلىنىشى، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنىڭ يېڭىلىنىشى بىلەن تەدرىجىي ھالدا مۇقىم ئولتۇراق تۇرمۇش كەچۈرۈشكە ۋە دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان. بۇ خىل ئولتۇراق تۇرمۇشنىڭ باشلىنىشى ئاۋۋال مەھەللە ـ كەنتلەرنى شەكىللەندۈرگەن بولسا، كېيىنچە تەرەققىي قىلىپ چوڭراق بازار ۋە دەسلەپكى شەھەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن. شەھەرلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى قەدىمكى ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىشى، تۇرمۇش شەكلى ۋە ئۆرپ ـ ئادىتى، دىنىي ئېتىقادى قاتارلىقلاردا تۇپتىن ئۆزگىرىش پەيدا قىلىپ، پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە

ئۇلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىدا يېڭىلىنىش ھاسىل قىلغان. شۇڭا، قەدىمكى شەھەرلەر ئۆز دەۋرى ۋە شۇ دەۋردىكى ئىنسانلارنىڭ پائالىيەتلىرى توغرىسىدا بىر قەدەر تولۇق ئۇچۇر بېرەلەيدۇ.

شىنجاڭدىكى قەدىمكى شەھەرلەر شىنجاڭنىڭ قەدىمكى تارىخ - مەدەنىيىتىنى يورۇتۇپ بېرىشتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپدۇ. شۇنداقلا بۇ شەھەرلەر شىنجاڭدا ياشىغان قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھايات پائالىيىتىگە چەمبەرچاس باغلانغان ھالدا، ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى زور ۋەقەلەرگە شاھىت بولۇپ، ھازىرغىچە مەۋجۇت بولۇپ كەلمەكتە. بۇلار شىنجاڭنىڭ قەدىمكى تارىخ - مەدەنىيىتىنى چوڭقۇر چۈشىنىشىمىزگە ياردەم بېرىدۇ.

1. كېروران قەدىمكى شەھرى

خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى كېروران بەگلىكىنىڭ قەدىمكى شەھەر خارابىسى. ئۇ مىلادىيە 3 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 4 -

كېروران خارابىسى

ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىنىڭ ئالدى - كەينىگىچە بولغان زاماندا، جىن سۇلالىسى ۋە ئالدىنقى لياڭ پادىشاھلىقى دەۋرلىرىدىكى شىنجاڭ دورغابى مەھكىمىسىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى بولغان. خارابە چاقىلىق ناھىيەسىگە جايلاشقان بولۇپ، لوپنۇر كۆلىنىڭ غەربىي شىمالىغا توغرا كېلىدۇ. شەھەر خارابىسى سەل چاسا شەكىلدە بولۇپ، سېپىللىرىنىڭ ساقلىنىشى ئانچە ياخشى ئەمەس. سېپىل قالدۇقىغا ئاساسەن ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ئىزناغا ئاساسەن ئۆلچىگەندە، شەرقىي سېپىلىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 333.5 مېتىر، جەنۇبىي سېپىلىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 329 مېتىر، غەربىي ۋە شىمالىي سېپىللىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 327 مېتىر، شەھەر سېپىلىنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 1316.5 مېتىر، خارابىسىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 108 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلىدۇ. شەھەر سېپىلى سىغىز توپىدىن خاڭداپ ياسالغان بولۇپ، كۆپ قېتىم رېمونت قىلىنغان. قالدۇق قىسمىنىڭ ئۇلىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 5 ~ 8.5 مېتىر، قالدۇق ئېگىزلىكى تەخمىنەن 1 ~ 4 مېتىر كېلىدۇ. قوۋۇق ئىزى ئېنىق ئەمەس. شەھەرنىڭ غەربىدە قەدىمكى دەريا قىنىنىڭ ئىزى بار. كۆنچى دەرياسىنىڭ تارماق ئېقىندىن شەكىللەنگەن بۇ دەريا غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا قاراپ شەھەرنى قىيپاش كېسىپ ئۆتكەن، ئۇ ئەينى زامانداكى كىروران ئاھالىسىنىڭ ھاياتلىق مەنبەسى بولغان.

شەھەر ئىچىدىكى خارابىلەر تەبىئىي ۋە سۈنئىي بۇزغۇنچىلىقلارغا ئۇچراپ ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولغان. ھازىر شەھەر ئىچىنىڭ سەل شەرقىي شىمالىدا كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان، ئۇلى چاسا شەكىللىك، ئۇستى كۆمتۇرۇلگەن چۆچەك شەكىللىك بىر بۇددا مۇنارى بولۇپ، ئۇنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى 10 مېتىردىن ئاشىدۇ. بۇددا مۇنارىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قۇرۇلۇش ئىزىدىن ياغاچتا ئويۇلغان بۇددا ھەيكىلى، يۆگىمەچ ئوت

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

نۇسخىلىرى چۈشۈرۈلگەن ياغاچ ئويمىنىڭ پارچىلىرى ۋە نېلۇپەر نۇسخىسى چۈشۈرۈلگەن ئۆزۈن دەستىلىك ئىسرىقدان قاتارلىق بۇددىزم مەدەنىيىتىگە ئائىت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قېزىۋېلىندى. قۇرۇلۇش خارابىلىرى ئاساسەن قەدىمكى شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا مەركەزلەشكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان، ئۇزۇنلۇقى 125 مېتىر، كەڭلىكى 8.5 مېتىر كېلىدىغان ئۇچ ئېغىز ئۆي كۆزگە ئەڭ چېلىقىپ تۇرىدىغان خارابە ھېسابلىنىدۇ. ئۇچ ئېغىز كېسەك ئۆينىڭ غەربىي جەنۇبى، شەرقىي شىمالى بىر - بىرىگە تۇتاشقان بولۇپ، كۆلىمى بىر قەدەر چوڭ قۇرۇلۇش خارابىسى ھېسابلىنىدۇ. يەر يۈزىگە ياتقۇزۇلغان لىم ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇزۇنسىغا ۋە توغرىسىغا قويۇلغان لىم، تۆۋرۈكلەر چىرىمەي بۇرۇنقىدەكلا تۇرغان.

20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، مەزكۇر خارابە ئىچىدىن خەن،جىن سۇلالىلىرى دەۋرلىرىگە تەۋە نۇرغۇن خەنزۇچە ھۆججەتلەر، كارۇشتى يېزىقىدىكى تاربىشا پۈتۈكلەر، بەش جۇلۇق يارماق، ھالقا، كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى قاتارلىقلار قېزىۋېلىندى. خەنزۇچە ھۆججەتلەردە جياپىڭ، تەيشى دېگەندەك يىلنامىلەر بولۇپ، ئۇلار ئاساسەن شىنجاڭ دورغابى مەھكىمىسى بىلەن شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ خەت - ئالاقىلىرى ۋە شەخسىي خەت - چەكلەردىن ئىبارەت. ئۇلاردىن شىنجاڭ دورغابىغا قاراشلىق مەمۇرىي ئاپپاراتلار، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلەپچىقىرىشى، سۇ ئىنشائاتى ئەھۋالىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بىر دانە ياغاچ تاربىشىغا «يىپەك توت مىڭ ئۇچ يۈز يىگىرمە ئالتە توپ» دەپ خاتىرىلەنگەن بولۇپ، يىپەك يولىدىكى سودا ئىشلىرىنىڭ رونىق تاپقانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. ئاتاقلىق غەربىي يۈرت دورغابى لى بونىڭ ئاگىنى پادىشاھىغا يازغان خېتى دەل مۇشۇ جايدىن قېزىۋېلىنغان.

20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا، شىنجاڭ

ئارخېئولوگىيە خادىملىرى بۇ جايدىن نەچچە ئون دانە خەنزۇچە تاربشا پۈتۈك بىلەن قەغەزگە يېزىلغان بىر پارچە خەنزۇچە ھۆججەتنى تاپتى. ئۇلار بۇ جاينىڭ ۋېي، جىن سۇلالىسى دەۋرلىرىدىكى غەربىي يۇرت دورغابى مەھكىمىسىنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ جاينىڭ غەربى ۋە جەنۇبىدا بىر قەدەر مەركەزلەشكەن ئادەتتىكى ئۆي خارابىلىرى بولۇپ، تاملىرى يۇلغۇن شاخلىرى ياكى قومۇشتا توقۇلۇپ، ئىچى - سىرتى سۇۋالغان، ياغاچ تۈۋرۈك، لىم، ئىشىكلىرى بار. ئۇلارنىڭ بىناكارلىق سەنئىتى ئاددىي، ئەمما كۆلىمىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشىمايدۇ. كۆلىمى سەل چوڭراق قورۇلارنىڭ دەرۋازىلىرى، دەھلىزى، ساراي، يان ئۆيلىرى بولۇپلا قالماي، ئۆيلەرنىڭ كەينىدە مېۋىلىك باغلىرىمۇ بار. ئاددىي تۇرالغۇ ئۆيلەر پەقەت بىر ئېغىز كىچىك ئۆيدىنلا ئىبارەت. شەھەرنىڭ سىرتىدا بۇددا مۇنارى، تۇر، قۇرۇپ كەتكەن توغراقلىق ۋە خەن سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە قەبرىستانلىقلار بار.

يېقىنقى يىللاردا ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈشتە، شەھەر ئىچىدىن ئۇششاق تاش قورال، قاشتېشى، پالتا، غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ يېرىم سەرلىك يارمىقى، بەش جۇلۇق يارمىقى، ۋاڭ ماڭ دەۋرىنىڭ داچۈەن ئەللىكلىك يارمىقى، خەن سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە مىس كۆرگۈ پارچىسى، سىرلانغان قۇلاقلىق جام، خەنزۇچە ئۇسلۇبتىكى ئۇچ قىرلىق باشاق، يىپەك ۋە يۈڭ توقۇلمىلار، بىر دانە كۈشانىيە تەڭگىسى، ئەينەك بۇيۇم پارچىسى، ھەرخىل كىچىك تېپىتكى بېزەك بۇيۇم قاتارلىقلار يىغىۋېلىندى. بەزى ئۆيلەرنىڭ ئۇل ئىزىدىن بىر مېتىر چوڭقۇرلۇقتا دەسلەپكى مەزگىلگە تەۋە ئىنسانلار پائالىيەت ئىزلىرىنىمۇ كۆرگىلى بولىدۇ.

قەدىمكى شەھەرنىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنىغا، كۆلىمىگە،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولياز‌مىلار ئامبىرى

قەزىۋىلىنغان خەنزۇچە ھۆججەتلەردە كۆپ ئۇچرايدىغان «楼兰» دېگەن ۋە كارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلەردىكى «Kroraina» (كرورائينا) دېگەن نامىلارغا ئاساسەن، نۇرغۇن ئالىملار بۇ قەدىمكى شەھەر خارابىسىنى غەربىي خەن سۇلالىسىدىكى كىشىلەر بەگلىكىنىڭ پايتەختى بولغان، كېيىن شىنجاڭ دوغابى مەھكىمىسى مۇشۇ جايدا تەسىس قىلىنغان، دەپ قارىماقتا؛ بىراق يەنە بەزى ئالىملار شىنجاڭ دوغابى مەھكىمىسىلا بۇ قەدىمكى شەھەردە تەسىس قىلىنغان، خەن دەۋرىدىكى كىشىلەر بەگلىكىنىڭ پايتەختى بۇ جايدا ئەمەس، دەپ قارايدۇ. بۇ خارابە مەملىكەت بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى ھېسابلىنىدۇ.

2. يارغول قەدىمكى شەھىرى

يارغول قەدىمكى شەھىرى ئەمنىيە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىدىن يۇەن سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان ئارىلىقتىكى قەدىمكى شەھەر خارابىسى بولۇپ، تۇرپان شەھىرىنىڭ تەخمىنەن 10 كىلومېتىر غەربىدىكى يار ئېغىزى غولىغا جايلاشقان.

بۇ يەر دەسلەپتە ئالدى قاڭقىل خانلىقىنىڭ پايتەختى بولۇپ، دۇزى (تۇتسى) دەپ ئاتالغان. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە يارغول دەپ ئۆزگەرتىلگەن ۋە بۇكى (ۋۇجى) چېرىكچى بەگلىرى تۇرغۇزۇلغان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قوچو ئايمىقى قۇرۇلغان، ئەنشى قورۇقچى بەگ مەھكىمىسىمۇ بىر مەزگىل مۇشۇ جايدا تۇرغان. كېيىن ئۇ ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىغا قارىغان. 13 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدا، يۇەن سۇلالىسىنىڭ خان جەمەتىدىكىلەر قوزغىغان توپىلاڭنىڭ بالايىئاپىتىگە ئۇچرىغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ خۇڭۋۇ 16 - يىلى (1383 - يىلى)، بېشىبالىقتىكى چاغاتاي خانلىقىنىڭ خانى خىزىر خوجا ئىدىقۇت شەھىرى ئۇستىدىن جەھات

قىلىنغانلىقتىن، شەھەر خارابىلىككە ئايلانغان. ھازىر ساقلىنىپ قالغان ئىزلارنىڭ كۆپىنچىسى تاڭ سۇلالىسىدىن ئىلگىرى ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىگىچە بولغان زامانغا تەۋە يالدامىلاردۇر.

خارابە جايلاشقان تۆپىلىك تىك قىيالىق بولۇپ، نىسپىي ئېگىزلىكى 20 ~ 30 مېتىرغا يەتكەچكە، قىيانىڭ گىرۋىكىدىكى مۇداپىئە توسۇق تېمىدىن باشقا، ئادەتتىكىدەك سېپىللار يوق. بۇ تۆپىلىك تال يوپۇرمىقى شەكلىدە بولۇپ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 1700 مېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 300 مېتىر كېلىدۇ. قورۇلۇش ئاساسەن شەھەر خارابىسىنىڭ جەنۇبى قىسمىغا مەركەزلەشكەن بولۇپ، كۆلىمى

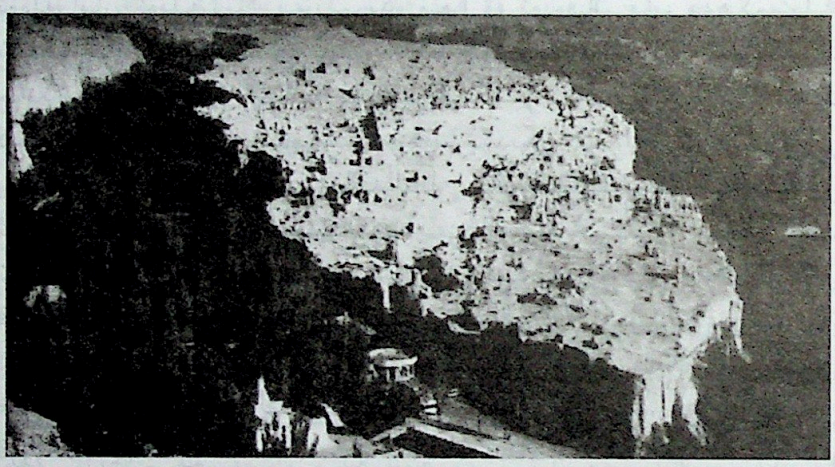

يارغول قەدىمكى شەھىرى

تەخمىنەن 360 مىڭ كىۋادرات مېتىر كېلىدۇ. شەھەرنىڭ جەنۇبى، شەرقى ۋە غەربى قىسمىدا ياردىن ئېچىلغان قوۋۇق بار. جەنۇبىي قوۋۇق بىلەن شەرقىي قوۋۇق قەدىمكى شەھەرگە كىرىپ چىقىدىغان ئاساسلىق يول بولۇپ، شەھەرنى جەنۇبتىن شىمالغا كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ يول جەنۇبىي ۋە شەرقىي قوۋۇقلار بىلەن

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر، ۋە قولياز ماتېرىيالى

تۇتىشىدۇ ھەمدە قۇرۇلۇشلار مەركەزلەشكەن رايوندىكى 47 تار كوچىنىمۇ ئۆزئارا تۇتاشتۇرۇپ، پۈتۈن شەھەرنىڭ قاتناش تورىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئاھالىلەر ئولتۇرىدىغان قورۇ - جايلارنىڭ ئىشىكلىرى بىۋاستە چوڭ يولغا قارىتىپ ئېچىلماي، بەلكى تار كوچىلار ئارقىلىق چوڭ يولغا تۇتاشتۇرۇلغان.

خارابىلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىدىن ئۇلارنىڭ ئاھالىلەر ئۆيلىرى، ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرى، ئىبادەتخانا، ئامبار قاتارلىقلار ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ. ئۆيلەر سوقما تاملار بىلەن ئورالغان بولۇپ، ئىچىدە كارىدور، كىچىك سەينا، سۇ قۇدۇقى ۋە چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان ھەم رولى پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئۆيلەر بار. ئۆيلەرنىڭ بەزىلىرىدە مورا ۋە ئويۇقلار بار. مەھكىمىلەر شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا، يەنى تۆت كوچىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، ئاساسلىق قۇرۇلۇشلىرىنىڭ كۆلىمى 20 مىڭ كىۋادرات مېتىرغا يېتىدۇ. يەر ئۈستىدىكى قۇرۇلۇشلارنىڭ كۆپى يوقىلىپ كەتكەن بولۇپ، خاڭدالغان تام قالدۇقىنىڭ قېلىنلىقى ئىككى مېتىرغا يېتىدۇ؛ پەقەت يەر ئاستىدىكى ئۆي، چوڭ يولغا تۇتىشىدىغان يوشۇرۇن لەخمە، نۇرغۇن ئىدىش ئورنى، چوڭ قۇدۇق قاتارلىقلارنىلا كۆرگىلى بولىدۇ، بىراق ئۇلارنىڭ كۆرۈنۈشلىرى ئادەتتىكى ئاھالىلەر تۇرالغۇلىرىنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان چوڭ يولنىڭ شىمالىي تەرىپىدە، يەنى شەرقىي قوۋۇققا يېقىن كېلىدىغان جايدا، تىك قىياغا كولانغان غار شەكىللىك بىر يۇرۇش قۇرۇلۇش بولۇپ، بۇلار ئامبار بولسا كېرەك. چۈنكى، قېزىۋېلىنغان تارىشا پۈتۈك ۋە ھۆججەتلەردە قەيت قىلىنغان «يارغول ئەگرى ئامبىرى»، «يارغول ئامبىرى» دېگەن خاتىرىلەر بۇنى دەلىللەيدۇ. شەھەر ئىچىدە كۆلىمى ۋە دەۋرى ئوخشاش بولمىغان بۇددا ئىبادەتخانىسى، بۇت قەسرى، بۇددا مۇنارى، بۇددا سۇپىسى قاتارلىق ئىزلار 85 ئورۇندا بار. جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان چوڭ يولنىڭ ئۇدۇلىدىكى چوڭ بۇددا ئىبادەتخانىسىنىڭ

گەۋدە قۇرۇلۇشىنىڭ كۆلىمى 5200 كىۋادرات مېتىرغا يېتىدۇ. دالانچە ۋە ئارقا ساراي، بۇت قەسرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ بۇت تەكچىسى، ئىككى يانداكى ھۇجرىلار، ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى قەدىمكى قۇدۇق، ئىشىك ئورنى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ناھايىتى ئېنىق كۆرگىلى بولىدۇ. ئىبادەتخانا ئىشىكى، سەيناسى، بۇت قەسرى قاتارلىقلارنى ئوتتۇرا ئوق قىلىپ قارىغاندا، ئۇلارنى ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى ئىبادەتخانىلارنىڭ ئۆرنىكى دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ. يارغول شەھىرىنىڭ سۇ بىلەن تەمىنلەش سىستېمىسى ئاساسەن قۇدۇق بولغاچقا، ھازىرغا قەدەر بايقالغان 153 قۇدۇق شەھەرنىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان، قۇرۇلۇشلار بىر قەدەر زىچ بولغان يەردە قۇدۇقلارمۇ سەل كۆپرەك بولغان. قۇدۇقلارنىڭ تۈزۈلۈش شەكلى چىن، خەن سۇلالىسى دەۋرلىرىدىكى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرىدىكى قۇدۇقلارنىڭ شەكلىگە ئوخشاش بولۇپ، قۇدۇق ئاغزى يۇمىلاق، دىيامېتىرى 1 ~ 4.1 مېتىر، ئەڭ چوڭ قۇدۇقنىڭ ئاغزى ئىككى مېتىر كېلىدۇ.

ھازىر ساقلىنىپ قالغان قۇرۇلۇشلاردىن ئوخشاشمىغان بىناكارلىق تېخنىكىسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، يەرنى كولاپ تام قوپۇرۇش تېخنىكىسىنى ئالغاندا، بۇنىڭدا تام ئورنى قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئىچى - سىرتى كولانغاندىن كېيىن تام شەكىللىنىدۇ. بۇ ئەڭ ئالاھىدىلىككە ئىگە تېخنىكا ۋە ئاساسلىق قۇرۇلۇش شەكلى ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە خاڭداش، لاي دۆۋىلەش، كېسەك چالمىلار بىلەن قوپۇرۇش، گەمە كولاش قاتارلىق تېخنىكىلارمۇ بولۇپ، ئۇلار ئوخشىمايدىغان تەلەپ ۋە دەۋر ئۆزگىرىشىنى نامايان قىلغان. يارغول تۆپىلىكىنىڭ شىمالىدا، يەنە تاڭ سۇلالىسىغا تەۋە قىيپاش يوللۇق، ئۆڭكۇرسىمان لەھەتلىك نەچچە ئون قەبرە بار. بۇ قەدىمكى شەھەر مەملىكىتى بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ھېسابلىنىدۇ.

3. لۇكچۇن قەدىمكى شەھرى

لۇكچۇن قەدىمكى شەھرى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى لۇكچۇن شەھرىنىڭ ئەسلىي ئورنى بولۇپ، پىچان ناھىيەسىنىڭ لۇكچۇن بازىرىغا جايلاشقان. بۇ شەھەر شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە بىنا قىلىنىپ، لۇكچۇن دەپ ئاتالغان، شىنجاڭ دورغابى بەن يۇڭ مۇشۇ جايدا تۇرۇپ ئەسكەرلىرىگە بوز يەر ئۆزلەشتۈرگۈزگەن ۋە چېگرانى قوغدىغان. 16 پادىشاھلىق دەۋرىدىكى ئالدىنقى لىياڭ پادىشاھلىقىنىڭ ھۆكۈمرانى جاڭ جۇن بۇ يەردە تېخىندى ناھىيەسىنى قۇرغان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە لۇكچۇن ناھىيەسى تەسىس قىلىنغان. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە لۇكچۇن شەھرى دەپ ئاتالغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە لۇكچۇن ياكى ۋاڭ - غوجاملار شەھرى دەپمۇ ئاتالغان، بۇ يەر تۇرپان ئىنانچىسىنىڭ ئوردىسى ۋە ئىمىن غوجا جەمەتىنىڭ تۇرۇشلۇق جايى ھېسابلىنىدۇ. بۇ شەھەر خارابىسى بىر قەدەر ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولغان بولسىمۇ، ئەمما شەكلىنى يەنىلا ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ تەكشى يۈزى ئۇزۇنچاق چاسا شەكىللىك بولۇپ، ئايلانما ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن بىر كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 400 مېتىرغا يېقىن كېلىدۇ؛ غەربىي سېپىلىنىڭ جەنۇبىي قىسمى ناھايىتى ياخشى ساقلىنىپ قالغان، سېپىل خاڭداپ ياسالغان بولۇپ، ئېگىزلىكى 12 مېتىر، ئۇلىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن بەش مېتىر، ئۇستىنىڭ كەڭلىكى ئۈچ مېتىرچە كېلىدۇ. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئىنانچى جەمەتى لۇكچۇن شەھرىنىڭ غەربىگە تۇتاشتۇرۇپ يېڭى شەھەردىن بىرنى سالغان بولۇپ، قەدىمكى شەھەرنىڭ غەربىي تېمى يېڭى شەھەرنىڭ شەرقىي تېمى ھېسابلىنىدۇ. يېڭى شەھەر سېپىلىنىڭ ئىزناسى

ھېلىمۇ ساقلىنىپ تۇرماقتا. ۋاڭ ئوردىسى يېڭى شەھەر ئىچىگە بىنا قىلىنغان؛ قەدىمكى شەھەرنىڭ غەربىي سېپىلىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا ساراي سېلىنغان بولۇپ، سۇپا ئۇلى سېپىل بىلەن تەكشى چىقىرىلغان. ئۇ ھازىرمۇ بار بولۇپ، ۋاڭ سۇپىسى دەپ ئاتىلىدۇ.

4. ئىدىقۇت قەدىمكى شەھىرى

ئىدىقۇت قەدىمكى شەھىرى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن يۇەن سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان ئارىلىقتىكى قەدىمكى شەھەر خارابىسى. تۇرپان شەھىرىنىڭ تەخمىنەن 40 كىلومېتىر شەرقىدىكى ئاستانە كەنتىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان بولۇپ، شىمالىي تەرىپى قاراغوجا كەنتىگە يېقىن، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئىدىقۇت قەلئەسى دەپ ئاتالغان، شەرقىي جىن سۇلالىسى دەۋرىدە ئالدىنقى لىياڭ پادىشاھلىقى ئىدىقۇت ۋىلايىتىنى تەسىس قىلغان.

ئىدىقۇت قەدىمكى شەھىرى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شىمالىي ژېي سۇلالىسى دەۋرىدە ئالدىنقى لياڭ پادىشاھلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئەۋلادى بۇ يەرنى پايتەخت قىلىپ، ئۆزىنى «لياڭ پادىشاھى» دەپ ئاتىغان، كېيىن ئىدىقۇت خانلىقىنىڭ مەركىزى قىلىنغان، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي ئايماق (قوچو ئايمىقى) تەسىس قىلىنغان. 9 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى بۇ شەھەرنى پايتەخت قىلغاچقا، ئۇ ئىدىقۇت شەھىرى دەپمۇ ئاتالغان. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە بۇ يەردە قوچو ھۆدەيچى مەھكىمىسى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇ يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، مىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىكى ئۇرۇش ئوتىدا ۋەيران بولغان. بۇ شەھەر خارابىسى تاشقى شەھەر، ئىچكى شەھەر ۋە بالا شەھەردىن ئىبارەت ئۈچ قات بولۇپ، ھەربىرى خاڭداپ ياسالغان سېپىل بىلەن ئورالغان. تاشقى شەھەر تەرتىپسىز چاسا شەكىللىك بولۇپ، ئايلانىما ئۇزۇنلۇقى 5.5 كىلومېتىر، ئومۇمىي كۆلىمى 2 مىليون 100 مىڭ كۋادرات مېتىر، سېپىل ئۇلىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 12 مېتىر، بىر قەدەر ياخشى ساقلانغان بۆلىكىنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى 11.5 مېتىر كېلىدۇ، سېپىلنىڭ تۆت ئەتراپىغا يۆلەك تام ياسالغان. شەھەر قوۋۇقىنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس، بۈلارنىڭ ئىچىدە غەربىي تەرەپتىكى قوۋۇق خېلى ياخشى ساقلانغان بولۇپ، ئۇنى قوشۇمچە سېپىل قورۇقداپ تۇرىدۇ. ئىچكى شەھەر تاشقى شەھەرنىڭ ئىچىدە بولۇپ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 1000 مېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 820 مېتىر كېلىدىغان چاسا شەكىللىك شەھەر ھېسابلىنىدۇ. بالاشەھەر ئىچكى شەھەرنىڭ دەل ئوتتۇرىسىنىڭ سەل شىمالىدىراق بولۇپ، تەكشى يۈزى تۈز ئەمەس، كۆلىمى تەخمىنەن 40 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلىدۇ، ئۇنىڭ غەربىي شىمالىدا ئېگىز سۇپا، سۇپا ئۈستىدە كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان 15 مېتىر ئېگىزلىكتىكى چاسا شەكىللىك مۇنار بار. بالاشەھەر شىمالىي

سېپىللىنىڭ سىرتىدا بىر نەچچە سۇپا ئۇلى بار، ئۇنىڭ ئەتراپىدا يەنە يەرنى ئويۇپ ياسالغان مەھكىمە قۇرۇلۇشى بار. تاشقى شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىي بۇرجىكىدە بىر كىچىك ئىبادەتخانا بولۇپ، ئىبادەتخانىدا مۇنارنىڭ قالدۇق ئۇلى بىلەن تام رەسىملىرىنىڭ قالدۇقلىرى قېپقالغان بىر ۋەيرانە چايتيا غارى بار. غەربىي جەنۇبىي بۇرجەكتە بىر چوڭ ئىبادەتخانا بار، ئىبادەتخانىنىڭ دەرۋازىسى شەرققە قارايدۇ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا دۇكان شەكلىدىكى قۇرۇلۇشلار سېلىنغان.

قەدىمكى شەھەردىن قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ تۈرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، كۆپىنچىسى ئەينى يىللاردا چەت ئەلگە ئېلىپ كېتىلگەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە گېرمانىيەدە ساقلىنىۋاتقانلىرى ئەڭ كۆپ بولۇپ، ئاساسەن مانى دىنى، بۇددا دىنى، نېستورىئان دىنى قاتارلىق دىنلارنىڭ نوم - دەستۇرلىرى ۋە ھۆججەتلەر، تام رەسىملىرى، رەسىم، ھەيكەللەر قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. قول يازمىلاردىن سانسكرىتچە، قەدىمكى تۈركچە، قەدىمكى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، تىبەتچە ۋە موڭغۇلچە

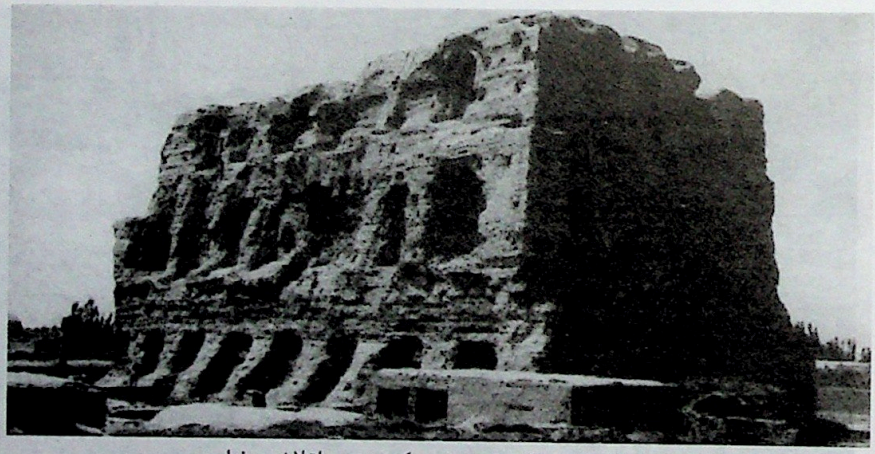

ئىدىقۇت قەدىمكى شەھىرىدىكى نوم ساقلاش مۇنارى

ئۇلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەتمىي تەستۈر ۋە قولياز ملار نامىدى

ھۆججەتلەر بىلەن قەدىمىي ئىران تىلىدىكى قول يازمىلار بار. يەنە ئاز مىقدارىدا «تۇمشۇق تىلى» ۋە باكتېرىيە تىلىدىكى قول يازمىلارمۇ ساقلانماقتا. گېرمانىيەگە ئېلىپ كېتىلگەن شىمالىي لياڭ پادىشاھلىقىنىڭ چېكىنىڭ 3 - يىلى (445 - يىلى) ئورنىتىلغان «جۇرچى ئانجۇنىڭ ئىبادەتخانا ياساتقانلىق ئابىدىسى» دەل مۇشۇ شەھەر ئىچىدىن قېزىۋېلىنغان. بۇ قەدىمكى شەھەر مەملىكەت بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى ھېسابلىنىدۇ.

5. يۇمىلاق قۇم قەدىمكى شەھرى

يۇمىلاق قۇم قەدىمكى شەھرى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئۇزۇن تاتىلىكىنىڭ ئورنى. ئۇ كېرىيە ناھىيەسىنىڭ 230 كىلومېتر شىمالىغا، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ مەركىزىگە يېقىن يەرگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەر ئۆلچەمسىز تۆت تەرەپلىك شەكىلدە، سېپىلى ئاساسەن تۈز ئەمەس. شەھەرنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 995 مېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 330 مېتىر،

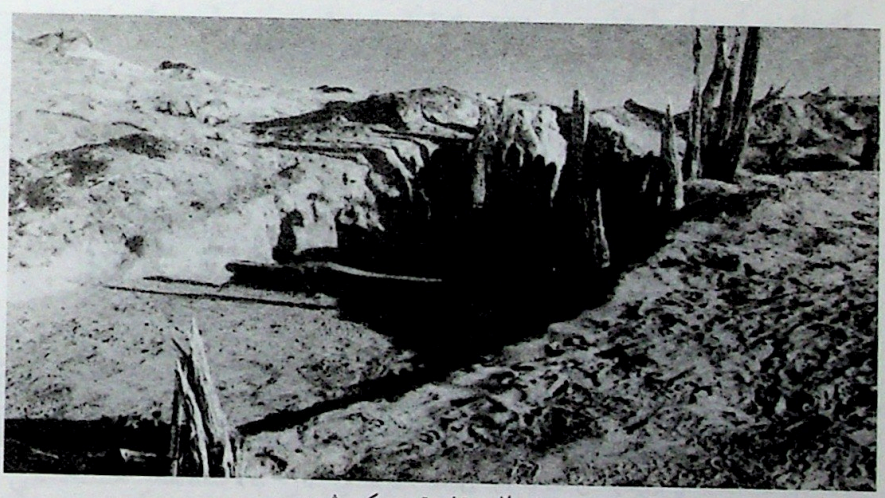

يۇمىلاق قۇم قەدىمكى شەھرى

شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 270 مېتىر كېلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە قالدۇق شەھەر سېپىلىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 473 مېتىر، ئۈستىنىڭ كەڭلىكى 3 ~ 4 مېتىر، ئېگىزلىكى ئومۇمەن 3 ~ 4 مېتىر بولۇپ، ئەڭ ئېگىز يېرى 11 مېتىر كېلىدۇ. شەھەر سېپىلىنىڭ قۇرۇلمىسى: تىك ئورنىتىلغان ئىككى رەت توغراق ياغىچى ئوتتۇرىسىغا يۇلغۇن شاخلىرىنى بويىغا قاتمۇ قات بېسىپ، تامنىڭ گەۋدىسىنى شەكىللەندۈرۈپ، ئاندىن ئۇنىڭ سىرتىغا كېسەك قوپۇرۇلغان ياكى توغراق شاخلىرى، قومۇشلارغا لاي ۋە چارۋىلارنىڭ تېزەكلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ چاپلاپ يانتۇ يۆلەك (غوجا تام) چىقىرىلغان. جەنۇبىي سېپىلنىڭ ئوتتۇرىسى بىلەن شەرقىي سېپىلنىڭ شىمالىي قىسمىدا بىردىن قوۋۇق بار. جەنۇبىي قوۋۇقنىڭ كۆلىمى بىر قەدەر چوڭ بولۇپ، ساقلىنىشىمۇ بىر قەدەر مۇكەممەل. شەھەر ئىچىدە ساقلانغان ئالتە ئورۇندىكى قۇرۇلۇش ئىزىنىڭ ئېگىزلىكى يېرىم مېتىرغىمۇ يەتمەيدىغان ئۇلىلا ساقلىنىپ قالغان. يەر يۈزىدە چېچىلىپ ياتقان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئاساسەن ساپال بۇيۇم پارچىلىرى، تاش قوراللار، كىچىك تېپىتكى مىس، تۆمۈر بۇيۇملار ۋە ئەينەك مارجان قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇنىڭدىن باشقا، ھايۋانلارنىڭ سۆڭەكلىرىمۇ خېلى كۆپ، باھالاش ئارقىلىق ئېنىقلىنىشىچە، ئۇلار ئاساسەن ئۆي ھايۋاناتلىرىنىڭ بولۇپ، قوي، كالا، تۆگە سۆڭەكلىرى بىر قەدەر كۆپ، قالغانلىرى ئات، ئېشەك، ئىت، چوشقا، بۇغا، توشقان، چاشقان، بېلىق، قۇش سۆڭەكلىرىدىن ئىبارەت. ئۇلار چارۋىچىلىق بىلەن بېلىق تۇتۇشنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. شەھەر سىرتىدا سۇغىرىش ئۆستەڭلىرى بايقالدى. شەھەر ئىچىدىن بۇغداي، تېرىق تېپىلدى. قەدىمكى شەھەر ئەتراپىدا ئالتە قەبرىستانلىق بولۇپ، جەسەتلەرنى پۇت - قوللىرى پۈكلەنگەن ھالەتتە ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇش ۋە پۇت -

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي نەسىر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قوللىرى تۆز هالەتتە ئوڭدىسىغا ياتقۇزۇشتەك دەپنە قىلىش ئادىتى تەك مەۋجۇت بولغان. جەسەتلەر كۆزلىرى چوڭقۇر، قاڭشارلىق، چېچى قوڭۇر ۋە كۆپ ئۆرۈملىك بولۇپ، ئۇچىسىغا يۇك توقۇلمىلاردا تىكىلگەن كىيىملەر كىيگۈزۈلگەن. يۇك توقۇلمىلار توقۇلۇش ئۇسۇلىدىن تۆز يوللۇق ۋە قىيپاش يوللۇقتىن ئىبارەت ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ. ھەمدەپنە بۇيۇملار ئىچىدە ساپال بۇيۇملار بىر قەدەر كۆپ، يەنە ئاز مىقداردا تاش ۋە ياغاچ ئۇرچۇق، ياغاچ تارغاق، ياغاچ ئاياق، مىس ھەم تۆمۈردىن ياسالغان بېزەك بۇيۇملار، ئەينەك مارجان قاتارلىقلارمۇ بار. بۇ قەدىمكى شەھەرنىڭ دەۋرى غەربىي خەن سۇلالىسى زامانىدىن كېيىن ئەمەس.

6. لاپچۇق قەدىمكى شەھىرى

لاپچۇق قەدىمكى شەھىرى تاك سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئۇيغۇرغول ئايمىقى لاپچۇق ناھىيەسىنىڭ ئەسلىي ئورنى، قومۇل شەھىرىنىڭ قارا دۆۋە يېزىسىدىكى لاپچۇق كەنتىگە جايلاشقان. بۇگۈر دەريا‌سى قەدىمكى شەھەرنى كېسىپ ئۆتىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئوستىگە ھازىر

لاپچۇق قەدىمكى شەھىرى

ئاھالىلەر تۇرالغۇلىرى، خامان قاتارلىقلار بولغانلىقى ئۈچۈن، خارابە ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. قەدىمكى شەھەرنىڭ شەرقىي سېپىلىنىڭ قالدۇق قىسمى، جەنۇبىي سېپىلىنىڭ بىر بۆلىكى، غەربىي ۋە شىمالىي سېپىللىرىنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق مەلۇم بولۇشىچە، قەدىمكى شەھەر ئۇزۇنچاق چاسا شەكىلدە بولۇپ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 500 مېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 300 مېتىر كېلىدۇ. شەھەرنىڭ سىرتىدا تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە بۇددا ئىبادەتخانىسى ئىزلىرى بار. مەسىلەن، شەھەرنىڭ تەخمىنەن 400 مېتىر غەربىي شىمالىدىكى جاراڭ - جۇرۇڭ بۇددا ئىبادەتخانىسى، تەخمىنەن بىر كىلومېتىر شىمالىدىكى يانتاق بۇددا ئىبادەتخانىسى، تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر يىراقلىقتىكى قۇمتۇر بۇددا ئىبادەتخانىسى، 10 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بۈگۈر بۇددا ئىبادەتخانىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئەينى زامانىدىكى لاپچۇق ناھىيەسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۇددىزم خارابىلىرى ھېسابلىنىدۇ.

7. ئۈچىرغول قەدىمكى شەھىرى

ئۈچىرغول قەدىمكى شەھىرى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى بېشبالىق قورۇقچى بەگ مەھكىمىسى تەۋەلىكىدىكى ئۈچىرغول ھەربىي قەلئەسىنىڭ ئەسلىي ئورنى. ئۇ باركۆل ناھىيەسى داخىي يېزىسىنىڭ گەنچۇي كەنتىگە جايلاشقان. شەھەر خارابىسى ئۇزۇنچاق چاسا شەكىلدە بولۇپ، ئاساسىي شەھەر ۋە قوشۇمچە شەھەرگە ئايرىلىدۇ. ئاساسىي شەھەرنىڭ جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 210 مېتىر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 180 مېتىر بولۇپ، شەھەر سېپىلى ئاساسەن مۇكەممەل ساقلانغان. قوشۇمچە شەھەر ئاساسىي شەھەرنىڭ شەرق تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسىر ۋە قوليازمىلار تاللانمىسى

شەھەر سېپىلى پاكارراق. خارابە ئىچىدىن كەيىۋەن تۈڭباۋ يارمىقى، نېلۇپەر گۈللۈك خىش، نېلۇپەر گۈللۈك كاھىش، تاك سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە مىس كۆرگۈ، مىس بۇت، تۆمۇر قايچا، تاش تۈگمەن ۋە نۇرغۇن ساپال داس، كومزەك قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قېزىۋېلىنغان بولۇپ، ئۇلاردا تاك دەۋرى ئۇسلۇبى ناھايىتى ئېنىق. قوشۇمچە شەھەردىن ئات، قوي، تۆگە، بۇغا قاتارلىق ھايۋانلارنىك سۆڭەكلىرى كۆپ چىقتى. قەدىمكى شەھەردىن قېزىۋېلىنغان ياغاچ كۆمۈرنىك كاربون 14 ئارقىلىق ئۆلچەنگەن ۋە دەرەخ يىل ھالقىسى ئارقىلىق بېكىتىلگەن ۋاقتىغا ئاساسلانغاندا، بۇ شەھەرنىك دەۋرى بۇنىڭدىن 65±1375 يىل بۇرۇن بولۇپ، تاك سۇلالىسى دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ. تاك سۇلالىسى دەۋرىدىكى «يۇەنخې يىللىرىدىكى ۋىلايەت - ناھىيەلەرنىك خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ۋە «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» دېگەن كىتابلاردا: «ئۇيغۇرغول ھەربىي قەلئەسى ئۇيغۇرغول ئايمىقىنىنىك 300 چاقىرىم غەربىي شىمالىدىكى شەربەت دەريا سى بويىدا» دېيىلگەن بولۇپ، بۇ خاتىرە بىلەن قەدىمكى شەھەرنىك ئورنى ماس كېلىدۇ.

8. بېشبالىق قەدىمكى شەھىرى

بېشبالىق قەدىمكى شەھىرى تاك سۇلالىسى دەۋرىدىكى بېشبالىق باش قورۇقچى بەگ مەھكىمىسىنىنىك ئەسلىي ئورنى. ئۇ جىمسار ناھىيەسىنىنىك تەخمىنەن 12 كىلومېتىر شىمالىدىكى خۇ - باۋزى كەنتىگە جايلاشقان بولۇپ، ئادەتتە «ئەسكىھىسار» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ يەر دەسلەپتە ئارقا قاتقىل خانلىقىنىنىك ئوردىسى بولغان. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە جىنمەن دەپ ئاتالغان؛ تۇركلەر بۇ يەردە قاغان بۇت شەھىرىنى قۇرغان؛ تاك سۇلالىسى بېشبالىق ئايمىقىنى تەسىس قىلىپ، بېشبالىق باش قورۇقچى بەگ مەھكىمىسىنى ئورۇنلاشتۇرغان؛ ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى مەزگىلىدە

بېشىبالىق دەپ ئاتىلىپ، يازلىق پايتەخت قىلىنغان؛ يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان بېشىبالىق ۋاقىتلىق دۇڭان ۋازارىتى، ئايغاقچى مەھكىمىسى، ئەمىر لەشكەر مەھكىمىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ جايدا تۇرغان. يۇەن سۇلالىسى يوقالغاندىن كېيىن، تەدرىجىي ھالدا تاشلىنىپ خارابلىككە ئايلىنىپ كەتكەن. بۇ قەدىمكى شەھەر ئىچكى ۋە تاشقى ئىككى قات بولۇپ، تەكشى يۈزى ئۆلچەمسىز ئۇزۇنچاق چاسا شەكىلدە، ئىچكى شەھەر تاشقى شەھەرنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ شەرقىي شىمالىغىراق جايلاشقان. تاشقى شەھەرنىڭ ئايلانمىسى 4596 مېتىر، ئىچكى شەھەرنىڭ ئايلانمىسى 3003 مېتىر كېلىدۇ. ئىچكى ۋە تاشقى شەھەر سېپىللىرىدا يۆلەك تام، قاراۋۇلخانا، راۋاق، قوۋۇق قاتارلىق قۇرۇلۇشلار بار. تاشقى شەھەرنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدا قوۋۇق سېپىلى يەنىلا ساقلانماقتا. شەھەرنىڭ سىرتىدا خەندەك بار. شىمالىي سېپىلنىڭ سىرتىدا قوي، ئاتلارنىڭ ئېغىلى بار. ئاساسىي شەھەر ئىچىدىكى قۇرۇلۇش ئىزلىرى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان بولۇپ، قۇرۇلۇش ئۇلى ئىزىدىن تاشقى شەھەردە يەتتىسى، ئىچكى شەھەردە بەشى بار. ئىككى ئورۇندىكى قۇرۇلۇش ئۇلى ئىزى ئەتراپىدىن ساپال بۇت پارچىلىرى، نېلۇپەر گۈللۈك ۋە مارجان گۈللۈك ساپال پارچىلىرى يىغىۋېلىندى. بۇلاردىن قارىغاندا، بۇ جاي بۇددا ئىبادەتخانىسى خارابىسى بولسا كېرەك. شەھەر خارابىسى ئىچىدىن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى جىنمەن ناھىيەسىنىڭ كەمتۈك ئابىدىسى، تاڭ ۋە يۇەن سۇلالىسى دەۋرلىرىدە بۇددا ھەيكەللىرىنى ياساتقانلىق توغرىسىدىكى ئابىدىلەر، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى باركۆل ئايمىقى مۇھۇرى ۋە تاش شىر، چەكمە نەقىشلىك تاش شار، خەيرلىك ھايۋان بىلەن ئەنقا نەقىشى چۈشۈرۈلگەن مىس كۆرگۈ، كەييۇەن تۇڭباۋ، چىيەنيۇەن جۇڭباۋ يارماقلىرى قاتارلىق تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە پۇللار،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامىدىكى

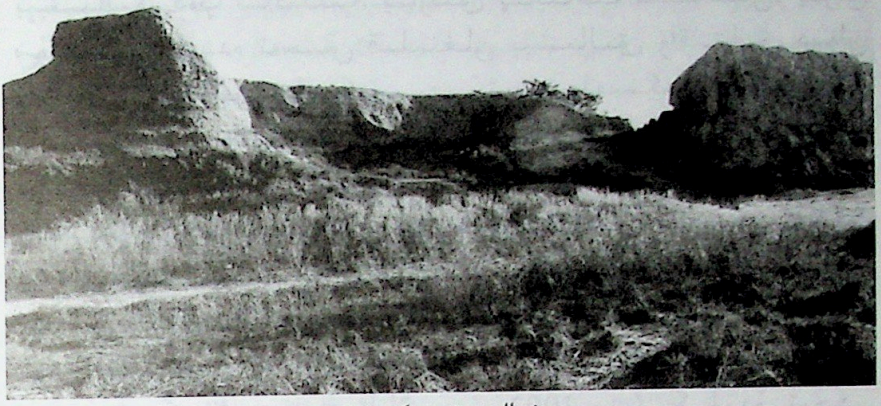

بېشبالىق قەدىمكى شەھىرى

نۇرغۇن قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، مەسىلەن، ساپال تۇرۇبا، سىدام ئۇزۇنچاق خىش، سىدام خىش، تۇتاش ئۇنچە گۇللۇك، تۇتاش ئۇنچە ھەم پېلەكلىك ئوت نۇسخىلىق خىش، نوكەش كاھىش، ياپىلاق كاھىش، نېلۇپەر نۇسخىلىق كاھىش قاتارلىقلار قېزىۋېلىندى. ئۇلارنىڭ شەكلى، چوڭ - كىچىكلىكى، رەڭگى ۋە نەقىشلىرى تاڭ سۇلالىسىنىڭ شەرقى ۋە غەربى ئىككى پايتەختىدىن قېزىۋېلىنغان قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنىڭكىگە ئوخشايدۇ. تاشقى شەھەر تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا بىنا قىلىنغان، ئىچكى شەھەر ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە قۇرۇلغان. مەزكۇر قەدىمكى شەھەر مەملىكەت بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى ھېسابلىنىدۇ.

9. ئۇلانباي قەدىمكى شەھىرى

ئۇلانباي قەدىمكى شەھىرى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە شەھەر خارابىسى. ئۇرۇمچى ناھىيەسى داۋان يېزىسى ئۇلانباي كەنتىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، تەكشى يۇزى سەل چاسىراق كەلگەن،

جەنۇبىي سېپىلىنىڭ ساقلىنىشى بىر قەدەر ياخشى. شەھەر سېپىلى خاڭداپ ياسالغان بولۇپ، قالدۇق ئېگىزلىكى 2 ~ 7 مېتىر، ئۇلىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 10 مېتىر، ئۇستىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن ئۈچ مېتىر كېلىدۇ. سېپىلنىڭ سىرتىدا يۆلەك تاملار، توپ بۇرجىكىدە راۋاق بار. شەھەر ئىچىدە ئۈچ سېپىل بولۇپ، شەھەر ئىچىنى شەرقىي شىمال، غەربىي شىمال، جەنۇبىي قىسىمدىن ئىبارەت ئۈچ رايونغا بۆلگەن، ئۇلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا چاسا ۋە ئۇزۇنچاق چاسا شەكىلدە. شەھەرنىڭ شەرق، جەنۇب ۋە شىمال تەرەپلىرىدىن قوۋۇق ئېچىلغان بولۇپ، ھەر بىرىنىڭ قوۋۇق قەلئەسى بار. بۇ شەھەر خارابىسىدىن تاش قورال، تۆمۇر قورال، لېيىغا قۇم ئارىلاشتۇرۇلغان قىزىل، كۈل رەڭ، قارا رەڭلىك كومزەك، ئىۋرىق، لوڭقا، داس، كۈپ قاتارلىق ساپال قاچىلار قېزىۋېلىندى. بەزى قاچىلارنىڭ ئۈستىگە سۇس ئەگرى ۋە دولقۇنسىمان سىزىقلىق نەقىشلەر ئويۇلغان. ئۇلاردىن تاش سۇلالىسى دەۋرى ۋە سۇڭ، يۈەن سۇلالىسى دەۋرلىرىنىڭ ئۈسلۇبلىرىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بەزى ئالىملار بۇ جايىنى تاش سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئۇرۇمتاي ناھىيەسىنىڭ ئەسلىي ئورنى دەپ ھېسابلايدۇ، بىراق بۇ ئېنىق دەلىللەنگىنى يوق.

ئۇلانباي قەدىمكى شەھىرى

ئۇلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

10. پىلاك قەدىمكى شەھرى

پىلاك قەدىمكى شەھرى بۇ شەھەرنىڭ يەرلىك ئاتىلىشى. ئۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەنشى باش قورۇقچى بەگ مەھكىمىسىنىڭ ئەسلىي ئورنى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ كۇچا يېڭى شەھىرى بىلەن كونا شەھىرى ئارىلىقىدا بولۇپ، كۇچا دەريا سىنىڭ تارماق ئېقىنى بولغان چىلساي دەريا سىنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا جايلاشقان. شەھەر رايونىنىڭ دائىرىسى چوڭ بولۇپ، ئۇچا دەريا سى شەھەرنى كېسىپ ئۆتىدۇ. ھازىرغىچە ساقلانغان جەنۇبى، شىمالى ۋە شەرقى ئۈچ تەرەپتىكى سېپىل قالدۇقىدىن قارىغاندا، شەھەر سەل چاسا شەكىلدە. ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 7100 مېتىر بولۇپ، شىنجاڭدا ھازىر ساقلىنىۋاتقان قەدىمكى شەھەرلەر ئىچىدە كۆلىمى ئەڭ چوڭ ھېسابلىنىدۇ. شەھەر سېپىلى خاڭداپ ياسالغان بولۇپ، قالدۇق ئېگىزلىكى 2 ~ 7.6 مېتىر، كەڭلىكى 8 ~ 16 مېتىر كېلىدۇ. قەدىمكى شەھەرگە ھازىر ئاھالىلەر تۇرالغۇلىرى چۈشۈپ كەتكەچكە، ئىزلارنىڭ كۆپى يوقىلىپ كەتكەن بولۇپ، پەقەت ئالتە ئورۇندا چوڭ تېپىتكى خاڭداپ ياسالغان سۇپا ئۇلىنى كۆرگىلى بولىدۇ. شەھەرنىڭ سىرتىدىمۇ بەش ئورۇندا چوڭ تېپىتكى خاڭداپ ياسالغان سۇپا ئۇلى بار. بۇ سۇپا ئۇلىلىرىدىن توپا قېزىش جەريانىدا، يۇمىلاق ۋە چاسا شەكىللىك تاش تۇۋرۇك ئۇلى، نېلۇپەر بەرگى نۇسخىلىق بىرىكمە خىش، نېلۇپەر نۇسخىلىق يەرگە ياتقۇزۇلىدىغان خىش، نېلۇپەر نۇسخىلىق كاھىش، نوكەش كاھىش، تاختا كاھىش، چوڭ ساپال ئىدىش، پۇل قاچىلانغان ساپال كومزەك قاتارلىقلار تېپىلغان. تۇۋرۇك ئۇلى، خىش، كاھىشلارنىڭ شەكلى ۋە نەقىشلىرىنىڭ ئۇسلۇبى تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەندىكى دامىڭ قەسرى خارابىسىدىن قېزىۋېلىنغان خىش ۋە كاھىشلارنىڭ شەكلى ۋە نەقىشلىرىگە ئوخشايدۇ. بۇ شەھەرنىڭ يەر ئاستىدىن تاڭ

سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە كۇل ئازگىنلى ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئۆچۈراتقىلى بولمىدۇ. يىغىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىدىن ساپال بۇيۇم، مىس، تۆمۇردىن ياسالغان ھەربىي قوراللار ۋە نۇرغۇن كەيىۋەن تۇڭباۋ يارمىقى، جىيەنجۇڭ تۇڭباۋ يارمىقى، دالى يۇەنباۋ يارمىقى قاتارلىقلار بار.

جۇڭگولۇق ئارخېئولوگ خۇاڭ ۋېنبى 1928 - يىلى ۋە 1957 -، 1958 - يىللىرى بۇ جايىنى ئىككى قېتىم تەكشۈرگەن ھەمدە قارا دۆڭنى قازغان. مەزكۇر قەدىمكى شەھەرنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىگە تەۋە مەدەنىيەت قاتلىمى خەن سۇلالىسى ۋە خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن ئىلگىرىكى زامانلارغا توغرا كېلىدۇ؛ كېيىنكى مەزگىلىگە تەۋە مەدەنىيەت قاتلىمى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى «ئومۇمىي قامۇس. چېگرا مۇداپىئە ئىشلىرى»دا: «ھازىر ئەنشى قورۇقچى بەگ مەھكىمىسى تۇرۇۋاتقىنى دەل كۇسەن شەھىرىدۇر» دەپ خاتىرىلەنگەن بولۇپ، بۇ قەدىمكى شەھەر خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى كۇسەن بەگلىكىنىڭ مەركىزى يېنچىڭ شەھىرى، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى كۇسەن بەگلىكىنىڭ مەركىزى يىلولۇ شەھىرىنىڭ ئورنى ھېسابلىنىدۇ. قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بۇ تارىخىي مەدەنىيەتنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىگە پۈتۈنلەي ماس كېلىدۇ. ھازىر بۇ قەدىمكى شەھەر مەملىكەت بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى ھېسابلىنىدۇ.

11. توڭگۇز بېشى قەدىمكى شەھىرى

توڭگۇز بېشى قەدىمكى شەھىرى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەنشى قورۇقچى بەگ مەھكىمىسىگە قاراشلىق كۇسەنگە تەۋە ھەربىي كۇرە. ئۇ توقسۇ ناھىيەسىنىڭ 44 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، ئورنى ئۆگەن دەرياسىنىڭ غەربىي

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي نەسىر ۋە قوليازمىلار نامىدىكى

قىرغىقىدىكى قەدىمكى سۇغىرىلىدىغان تۈزلەڭلىك رايونىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ جاي ھازىر شورتاڭلىققا ئايلىنىپ كەتكەن. شەھەر خارابىسىنىڭ تەكشى يۈزى چاسا شەكىلدە بولۇپ، ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 960 مېتىر، سېپىلىنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى 4 ~ 8 مېتىر كېلىدۇ. شەھەر سېپىلىنىڭ تۆت بۇرجىكىدە 13 يۆلەك (غوجا) تام بار. جەنۇبىي ۋە شىمالىي سېپىلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن قۇۋۇق ئېچىلغان بولۇپ، قۇۋۇق قەلئەسى بار. شەھەر ئىچىدىكى قۇرۇلۇش ئىزلىرى يىمىرىلىپ توپا دۆڭگە ئايلىنىپ قالغاچقا، شەكلى ئېنىق ئەمەس. شەھەر خارابىسىدىن سىدام خىش، سىدام كاھىش، ساپال تۇرمۇش بۇيۇملىرى، تاش يارغۇنچاق، تۆمۇر ئورغاق، زىغىر ئۇرۇقى، قۇيماق ۋە كەييۇەن تۆڭباۋ يارمىقى، دالى يۇەنباۋ يارمىقى، جيەنجۇڭ تۆڭباۋ يارمىقى قاتارلىق تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى پۇللار ۋە «دالى 15 - يىلى لى مىڭدانىڭ ئاشلىق ئۆتنە ئېلىش ھۆججىتى»، «دالى 14 - يىلى پاكسۇ پارنىڭ ئېشىنچا تېرىق ئېلىش ئىلتىماسى» قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قېزىۋېلىندى.

توڭگۇز بېشى قەدىمكى شەھىرى

12. توققۇز ساراي قەدىمكى شەھرى

توققۇز ساراي قەدىمكى شەھرى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئوتور ئايمىقىنىڭ ئەسلىي ئورنى بولۇپ، گىيازدى شەھرى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ مارالبېشى ناھىيەسىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى تۇمشۇق تېغىنىڭ غەربىي قىسمىغا جايلاشقان. جەنۇب تەرىپى قىزىل دەرياسىغا تۇتىشىدۇ. قەدىمكى شەھەر تاغقا يۆلەپ سېلىنغان، سەل ئۇزۇنچاق چاسا شەكىلدە ۋە ئىچكى - تاشقى ئۇچ قات بولۇپ، ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولغان، كۆپ ئورۇندا قۇرۇلۇشلارنىڭ قالدۇق ئۇلى بار. «يېڭى تاڭنامە. جۇغراپىيە تەزكىرىسى»دە: «گىيازدى شەھرى كۈسەن تەۋەسىدە، ئوتور ئايمىقى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئورنى قىزىل دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى ئوقۇ مازار تېغىدا» دەپ خاتىرىلەنگەن بولۇپ، شەھەرنىڭ جۇغراپىيەلىك يەر تۇزۇلۇشى بىلەن ماس كېلىدۇ. بۇ جايدىكى دەسلەپكى مەزگىلگە تەۋە يەر قاتلىمىدىن بەش جۇلۇق يارماق بىلەن بەش جۇلۇق يارماقنىڭ قېلىپى، قومۇش قەلەم، سۆڭەك نەي، چىگىت، ئارپا، پىلە غوزىسى، يىپەك يىپ باغلانغان سىرلانغان قوتا، ساپال كومزەك قاتارلىق جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىگە توغرا كېلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قېزىۋېلىندى. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە مەدەنىيەت قاتلىمىدىن كەيىۋەن تۆڭباۋ يارمىقى، سانسكرىتچە ھۆججەت، نۇرغۇن بۇددا، بۇدساتۋا ھەيكەللىرى، گۇل چىقىرىپ توقۇلغان پاختا رەخت، كىمخاپ، توز نۇسخىلىق كەشتە، ئادەم ئوبرازى چۈشۈرۈلگەن مۆھۈر ۋە خەنزۇچە ھۆججەت قاتارلىق يادىكارلىقلار تېپىلدى. بۇ ھۆججەتلەر سەل كەمتۈك بولۇپ، ئۇزۇمزارلىقنى ئىجارىگە ئېلىش ھۆججىتى، ھۆكۈمەت ھۆججەت - ئالاقىلىرى، خۇسۇسىي خەت - چەكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ئۇلاردا «قورۇل»، «يابغۇ»، «سانغۇن» قاتارلىق ناملار ئۇچرايدۇ. ئاخىرقى مەزگىلگە تەۋە مەدەنىيەت قاتلىمى قاراخانىيلار سۇلالىسىغا تەۋە بولۇپ، سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پۇللىرى، قاراخانىيلار

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولياز ملار ئامبىرى

سۇلالىسى مەزگىلىدە ئەرەبچە يېزىقتا پۈتۈلگەن «بەگدىن مال - مۈلۈك ئىنئام قىلىشنى ئۆتۈنۈش نامىسى»، ھەر خىل شەكىلدىكى مىس چۆگۈن، مىس چىراغ قاتارلىقلار تېپىلدى، ئۇلار جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىن تاك، سۇك سۇلالىسىغىچە بولغان زامانلاردا مەزكۇر قەدىمكى شەھەردە كىشىلەر پائالىيەت ئېلىپ بارغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. قەدىمكى شەھەرنىڭ سەل جەنۇبىدا تۇمشۇق بۇددا ئىبادەتخانىسى بار.

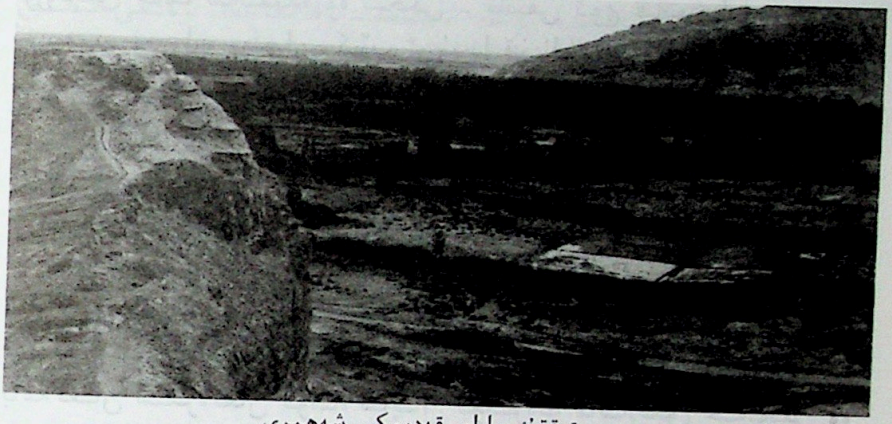

توققۇز ساراي قەدىمكى شەھىرى

13. تاشقورغان قەدىمكى شەھىرى

تاشقورغان قەدىمكى شەھىرى «تاش قەلئە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. تاك سۇلالىسى دەۋرىدىكى كۆكئارت قورۇلىنىڭ ئەسلىي ئورنى. تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيەسىنىڭ شىمالىدىكى تاش تۆپىلىككە جايلاشقان. قەدىمكى شەھەر تۆپىلىككە يۆلەنگەن بولۇپ، جەنۇب، شىمال، غەرب ئۇچ تەرەپتىكى شەھەر سېپىلى ئاساسەن ياخشى ساقلىنىپ قالغان، شەرق تەرەپتىكى سېپىلنىڭ ئۈستىگە ئاساسەن چىك سۇلالىسى دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان ساربقول نازارىتى چۈشكەن. شەھەر سېپىلنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 1300 مېتىر، قالدۇق ئېگىزلىكى ئالتە مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، شەھەر

سېپىلى تاش ۋە توپا بىلەن قوپۇرۇلغان. شىمالىي ۋە غەربىي سېپىلنىڭ سىرتىدا كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان يۆلەك تام قالدۇقىدىن 14ى كۆرۈنىدۇ. شەھەرنىڭ تۆت بۇرجىكىدە راۋاق بار. قۇرۇلۇش ئىزلىرى ئاساسەن شەھەرنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ئېگىزرەك كەلگەن تۆپىلىك ئۈستىگە تارقالغان. ئۆي ئىزلىرى چاسا شەكىلدە بولۇپ، تاملىرى تاش بىلەن قوپۇرۇلغان، ئۆي ئىچىدە ئوچاق بار. بەزى ئۆيلەر تۆپىلىكنىڭ يەر شەكلىنىڭ ئېگىز - پەسلىكىگە بېقىپ ئارىلاش جايلاشقان. ئارخېئولوگىيەلىك قېزىشتا، يۇقۇ توقۇلمىلارنىڭ پارچىلىرى، هايۋانلارنىڭ سۆڭەكلىرى، تاش سۇلالىسى دەۋرىدىكى چېينەيۈەن جۇڭباۋ يارمىقى، بۇددىزم ھەيكەللىرىنىڭ قالدۇقلىرى تېپىلدى. دەسلەپكى مەزگىلگە تەۋە يەر قاتلىمىدىن قېزىۋېلىنغان ياغاچ كۆمۈرنىڭ كاربون 14 ئارقىلىق ئۆلچەنگەن يىلى بۇنىڭدىن 75±1325 يىل بۇرۇن بولۇپ، تاش سۇلالىسى دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ. بۇ كۆكئارت قۇرۇلىنىڭ تۈرۈشلۇق ئورنى بولۇپ، «يېڭى تاڭنامە . جۇغرافىيە تەزكىرىسى»گە ئاساسلانغاندا، كەيۈەن يىللىرى تاڭ سۇلالىسى كاۋانتا بەگلىكىنى تىنچىتقاندىن كېيىن ئۇنى تەسىس قىلغان. ساقلانغان ئىزلار دەل بۇ تارىخىي مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى بىلەن ماس كېلىدۇ.

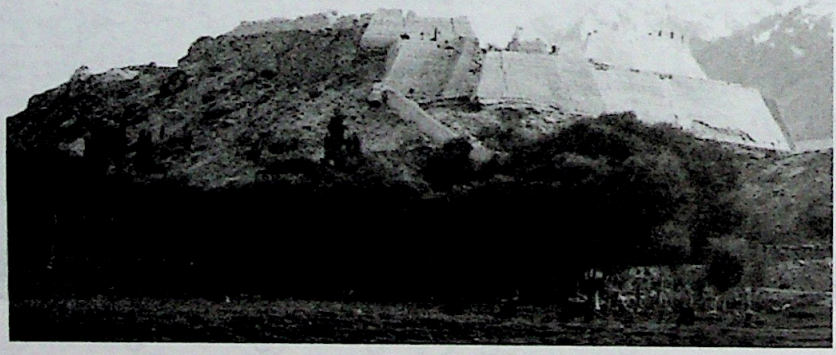

تاشقورغان قەدىمكى شەھىرى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

14. ئالمالىق قەدىمكى شەھىرى

ئالمالىق قەدىمكى شەھىرى چاغاتاي خانلىقىنىڭ پايتەختىنىڭ خارابىسى. ئۇ ئىلى ئوبلاستى قورغاس ناھىيەسى تەۋەسىگە جايلاشقان بولۇپ، شەرق تەرىپىدە تۇغلۇق تۆمۈرخان مازىرى بار. تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يەر يۈزىدىكى ئىزلارنىڭ كۆپىنچىسى يوقىلىپ كەتكەن. قەدىمكى شەھەرنىڭ ئورنى تارىخىي ھۆججەتلەردىكى خاتىرىلەر بىلەن ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈشكە ئاساسەن بېكىتىلگەن. قەدىمكى شەھەر يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە ياكى ئۇنىڭدىن سەل بالدۇر بىنا قىلىنغان. چاغاتاي خان دائىم مۇشۇ جايدا تۇرغاچقا، كېيىن بۇ شەھەر خانلىقنىڭ پايتەختى بولغان. يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئالمالىق ۋاقىتلىق قارا دۇۋان ۋازارىتى مۇشۇ يەردە تەسىس قىلىنغان. بۇ خارابىدىن نۇرغۇن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تېپىلدى. مەسىلەن، ساپال قاچىلار، كۆكۈش فارفور قاچىلار، نېستورىيان دىنى مۇخلىسلىرىنىڭ سۈرىيە يېزىقىدىكى

ئالمالىق قەدىمكى شەھىرى خارابىسىنىڭ ئورنى

قەبرە تېشى دېگەندەك. خارابىدىن چاغاتاي خانلىقىنىڭ پۇللىرى دائىم دېگۈدەك بايقىلىپ تۇرغان بولۇپ، بۇ جاي خانلىقنىڭ پۇل قويىدىغان ئورنى بولسا كېرەك. 1977 - يىلى، سانجى قەدىمكى شەھىرىدىن تېپىلغان 1300 دانىدىن ئارتۇق كۈمۈش تەڭگىنىڭ يېرىمىغا يېقىنىنىڭ ئۈستىگە «ئالمالىق» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن.

15. خانئۆي قەدىمكى شەھىرى

خانئۆي قەدىمكى شەھەر خارابىسى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە بەشكېرەم يېزىسىنىڭ شەرقىي شىمالىغا، يەنى خانئۆي كەنتىگە جايلاشقان. ئومۇمىي كۆلىمى 1.9 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ (بۇ كۆلەم خانئۆي ئىزىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ).

خانئۆي قەدىمكى شەھىرى سېرىق توپىلىق ئۈستىگە قۇرۇلغان بولۇپ، ھازىر بۇ شەھەر خارابىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە 65 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا سېپىل تېمىنىڭ بىر بۆلىكىلا ساق قالغان، تام ئۈلى ۋە ئېگىز ئىمارەتلەرنىڭ قالدۇق ئىزلىرى ھەمدە بۇ ئىزلاردا قارا رەڭلىك، قىزغۇچ رەڭلىك ساپال پارچىلىرى كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدۇ. 1907 - يىلىدىن 1983 - يىلىغىچە چەت ئەل ۋە ئىلىمىزنىڭ ئارخېئولوگلىرى بۇ قەدىمكى شەھەر خارابىسىدە كۆپ قېتىم تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان بولۇپ، ئۇلار ھەرقايسى دەۋرلەرگە مەنسۇپ تۆشۈكلۈك ۋە تۆشۈكسىز يارماق پۇللارنى، ھەر خىل رەڭدىكى ساپال پارچىلىرىنى تاپقان ھەمدە بۇ شەھەر خارابىسىنىڭ يىل دەۋرىنى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 5 - ئەسىردىن مىلادىيە 13 - ئەسىرگىچە بولۇشى مۇمكىن، دەپ قارىغان.

خانئۆي قەدىمكى شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمالىدىن بەش كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا «مورا بۇددا مۇنارى» بار. ئۇنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ۋەيران بولۇشى خانئۆي قەدىمكى شەھىرى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. ئۇ، ئېلىمىزنىڭ غەربىدىكى ئەڭ چوڭ بۇددا مۇنارى ھېسابلىنىدۇ.

خانئۆي قەدىمكى شەھرى

16. ئەندىر قەدىمكى شەھرى

بۇ خارابە نىيە ناھىيە ئەندىرە چارۋىچىلىق مەيدانىنىڭ تەخمىنەن 20 كىلومېتىر شەرقىي جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ. ئەندىرە دەريا‌سى مەزكۇر خارابىنىڭ 10 كىلومېتىر غەربىدە. بۇ خارابىنىڭ دائىرىسى بىر قەدەر چوڭ بولۇپ، كۆلىمى تەخمىنەن 5 ~ 6 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ. خارابە دائىرىسىدە ئىككى شەھەر ئىزى بار. ئۇ تىم ۋە داۋزىلىق دېيىلىدۇ. بۇ يەرنى يەرلىكلەر «شايانتاق» دەپ ئاتىغاچقا، ئىككى خارابە بىرلەشتۇرۇلۇپ، شايانتاق قەدىمكى شەھرى دەپ ئاتالغان.

1) تىم قەدىمكى شەھرى. تىم قەدىمكى شەھرى ئاساسەن چاسا شەكىللىك بولۇپ، ساقلىنىشى ئانچە مۇكەممەل ئەمەس. تەكشۈرۈشىمىزچە، ئۇ شەھەرچە ۋە ئۇنىڭغا ھەمراھ قەلئەدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، شەھەرچىنىڭ كۆلىمى سېپىلى كېسەك بىلەن سېغىز لايدىن ياسالغان. ئەڭ ئېگىز يېرى سەككىز مېتىر

كېلىدۇ. سېپىل تېمىنىڭ قېلىنلىقىمۇ سەككىز مېتىر كېلىدۇ. قەلئە سېپىلىمۇ كېسەك بىلەن سېغىز لايدا قوپۇرۇلغان بولۇپ، ئېگىزلىكى شەھەرچە سېپىلى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش. قېلىنلىقى 3 ~ 5 مېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ. سېپىل ئىچىدىكى كوچا - يوللارنى، ئۆي - ئىمارەت ئىزلىرىنى پەرق ئەتكىلى بولىدۇ.

خارابە دائىرىسىدىن تۆمۇر ۋە ساپال پارچىلىرى، يارغۇنچاق، توقۇلما پارچىلىرى، ئەينەك پارچىلىرى، تاريشا پۈتۈكلەر، تۆمۇردىن ياسالغان يا ئوقى، پىچاق، ئورغاق قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تېپىلغان.

ئەندىر قەدىمكى شەھىرى

2) داۋزىلىق قەدىمكى شەھەر خارابىسى. تىم قەدىمكى شەھىرىنىڭ 5.1 كىلومېتىر شەرقىدە. شەھەر سېپىلى ئانچە ئۆلچەملىك بولمىغان يۇمىلاق شەكىلدە بولۇپ، دىيامېترى 130 مېتىر كېلىدۇ. سېپىل تېمى كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان. سېپىلنىڭ ئىچىدىكى بىر بۇتخانىنىڭ قالدۇق ياغاچ تۈۋرۈكلىرى ئىنتايىن زىچ بولۇپ، ھېلىمۇ كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىدۇ. ئۇنىڭ

ئەۋلاد گۈرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شەرقىي جەنۇب تەمىنىڭ بۇرجىكىدە ئىمارەتلەرنىڭ ياغاچ تۈۋرۈكلىرى بەكمۇ رەتلىك. تۈۋرۈكلەرنىڭ كۆپىنچىسى چاسا شەكىلدە. بۇتخانا ئىزىدىكى تۈۋرۈكلەرنىڭ جايلاشتۇرۇلۇشىدىن ئۇنىڭ ئايلانما كاردورلۇق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

سىتەيىن بەرگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇتخانا خارابىسىدىن بىراخما يېزىقىدا قەغەزگە يېزىلغان بۇددا نوملىرىنىڭ پارچىلىرىمۇ تېپىلغان. ئۇنىڭ تۆت بۇرجىكىدە ئۆرە تۇرغان سۇرلۇك بۇت -

داۋزىلىق قەدىمكى شەھىرى

ھەيكەللەرمۇ بار ئىكەن.

خارابە ئىچىدە ساپال، تۆمۇر پارچىلىرى، پاختا، يۇڭ، يىپەك قاتارلىق توقۇلما بۇيۇملارنىڭ پارچىلىرى ئۇچرايدۇ. 1998 - يىلى 10 - ئايدا، بۇ شەھەر خارابىسىدىن نەقىشلىك تۈۋرۈك تېپىلدى. ئۇ، ئىنتايىن چىرايلىق، نەپىس ئىشلەنگەن بولۇپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئۆي - ئىمارەتچىلىكىدىكى نەقىشلىك تۈۋرۈكلەرگە بەكمۇ ئوخشايدۇ. تۈۋرۈكنىڭ ھازىرقى ئېگىزلىكى 1.20 مېتىر، دىيامېتىرى 30 سانتىمېتىر ئەتراپىدا. ئۇنىڭ ئاستى تەرىپىدىكى 0.10 مېتىرلىق ئورۇندا ساقلىنىپ قالغان ئاق سېغىز لاي يۇقىنى

ھېلىمۇ پەرق ئەتكىلى بولمىدۇ. ئۇنىڭ ئۇچى تەرىپىدە ئوتتا كۆيگەن ئىز بار.

3) شايانتاق قەدىمكى شەھىرى. شايانتاق قەدىمكى شەھىرىنىڭ تىم، داۋزىلىق خارابىلىرىدىن باشقا، يول - كوچىلار، ئېرىق - ئۆستەڭ ئىزلىرى، ئولتۇراق ئۆيى ئىزلىرى، بۇتخانا ۋە بۇددا مۇنارى بار. خارابە ئەتراپىدىكى بىر نەچچە يالدامىلىرىنى ئۇچرىتىش مۇمكىن. بۇددا مۇنارى تىم خارابىسىنىڭ 500 مېتىر غەربىدە بولۇپ، خام كېسەك ۋە سېغىز لاي بىلەن ياسالغان. مۇنارنىڭ ئۇل قىسمى چاسا شەكىلدە، بۇرجەكلىرى تۆت تەرەپكە توغرىلاپ

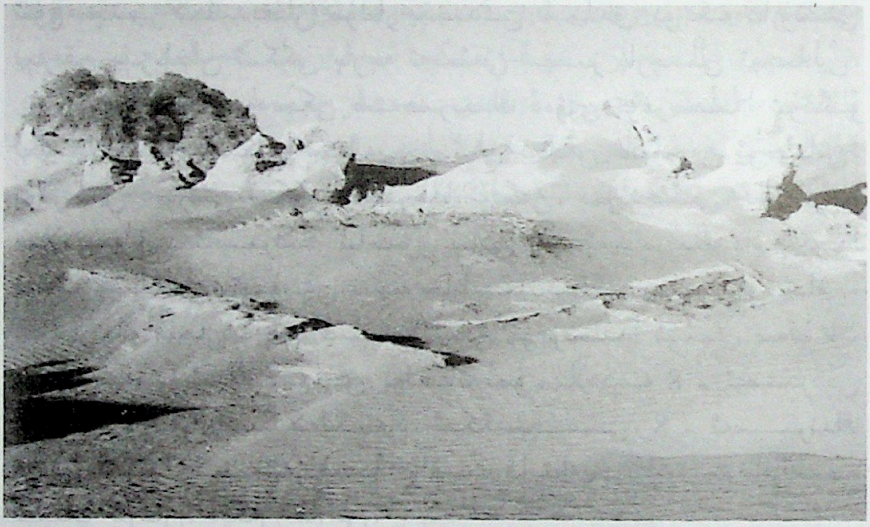

شايانتاق قەدىمكى شەھىرى

ياسالغان. مۇنار ئۇل قىسمى ئۈچ قەۋەت بولۇپ، ستەيىنىڭ ئۆلچەپ خاتىرىلىگەن سانلىرى مۇنداق: مۇنارنىڭ ئەڭ ئاستىنقى قەۋىتىنىڭ تەرەپ ئۇزۇنلۇقى 27 ئىنگلىز چىسى (بىر ئىنگلىز چىسى 0.304 مېتىر)، ئېگىزلىكى 1.5 ئىنگلىز چىسى؛ ئوتتۇرا قەۋىتىنىڭ ئېگىزلىكى ئالتە ئىنگلىز چىسى، يان تەرەپ ئۇزۇنلۇقى

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي تەسىر ۋە قوليازمالار نامىدى

25 ئىنگلىز چىسى. بۇ، ئىككى قەۋەت مۇنارنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇستۇنكى قەۋەتنىڭ ئېگىزلىكى 1.5 ئىنگلىز چىسى، يان تەرەپ ئۇزۇنلۇقى 23 ئىنگلىز چىسى، قالدۇق ئېگىزلىكى 14 ئىنگلىز چىسى كېلىدۇ؛ مۇنارنىڭ ئۇستىدىن ئاستىغا قارىتىپ بىر ئىنگلىز چىسى كۈادرات تومۇقتىكى بىر تال ياغاچ تۈۋرۈك 7 ئىنگلىز چىسى ئۇزۇنلۇقتا كىرگۈزۈلگەن. داۋزىلىقنىڭ 500 مېتىر جەنۇبىدىن يەنە بىر مۇنار بايقالدى. خام كېسەك، سېغىز لايدىن ياسالغان بۇ مۇنارنىڭ ئۇستۇنكى قىسمى يۇمىلاق شەكىللىك بولۇپ، دىيامېترى 2.5 مېتىر، ئېگىزلىكى ئۇچ مېتىر كېلىدىغان مۇنار يېنىدىن سىلىق يۇزىگە كارۋۇشتى يېزىقى يېزىلغان ئىككى پارچە تەبىئىي سېغىز پارچىسى تېپىلدى.

شايانتاق قەدىمكى شەھەرنىڭ دەۋرى توغرىسىدا جۇڭگو ئالىملىرىنىڭ پىكرى سىتەيىنىڭكى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش. ئۇلار يىل دەۋرىنى ئىككى باسقۇچقا بۆلگەن. بىرىنچىسى، بۇ خارابە مىلادىيە 3 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ياكى 4 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تاشلۇېتىلگەن، ئومۇمەن نىيە خارابىسىنىڭكى بىلەن ئوخشاش. شەھەرنىڭ قاچان ئەھيا قىلىنغانلىقى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇمات يوق، ئەمما ئەڭ كېيىن بولغاندىمۇ مىلادىيە 8 - ئەسىردىن ئىلگىرى بارلىققا كەلگەن. ئىككىنچىسى، 8 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، كىشىلەر قىسقا ۋاقىت قايتا بىر قېتىم پائالىيەت ئېلىپ بارغان، دېگەن قاراش.

17. ئاقسېپىل قەدىمكى شەھىرى

بۇ خارابە لوپ ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدىن 17 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى قۇملۇققا جايلاشقان. تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، ئەسلىدە شەھەر سېپىلىنىڭ ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 7 ~ 8 چاقىرىم بولۇپ، قەدىمكى شەھەر سېپىلىنىڭ كۆپ قىسمى قۇم ئاستىدا قالغان.

ھازىر بۇنىڭ 93.6 مېتىر قىسمىلا ساقلىنىپ قالغان. سېپىلنىڭ ئاستى كەڭلىكى 2.5 مېتىر، ئۈستۈنكى كەڭلىكى 1.5 مېتىر، ئېگىزلىكى بەش مېتىر بولۇپ، سېپىل ئۈستىدە يوشۇرۇنۇش ئورنى بار. سېپىل ئەتراپىدىكى ئون نەچچە كىلومېتىر دائىرىدە ئېرىق - ئۆستەڭ، ئېتىز ئىزناسى بار. سېپىل چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان چوڭ تېپتىكى خىشتىن قوپۇرۇلغان. خىشنىڭ ئۇزۇنلۇقى 50 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 30 ~ 40 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 10 سانتىمېتىرچە كېلىدۇ. قەدىمكى شەھەرنىڭ يەر ئۈستىنى نۇرغۇن يىللاردىن بېرى شامال يالاپ كەتكەن بولغاچقا، سېپىل تام ئاستى ئەسلىدىكى يەر يۈزىدىن 4 ~ 5 مېتىرچە تۆۋەنلەپ كەتكەن، ئىمارەت خارابىسى قالمىغان. بۇ قەدىمكى شەھەرنىڭ ئەسلىدە نېمىدەپ ئاتىلىدىغانلىقى ئېنىق ئەمەس. شەھەر سېپىلى ئاق سېغىزدىن قۇيۇلغان خىشتىن قوپۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن «ئاقسېپىل» دەپ ئاتالغانىكەن. ئەمەلىيەتتە بۇ كېيىنكىلەر قويغان ئىسىم بولۇشى مۇمكىن.

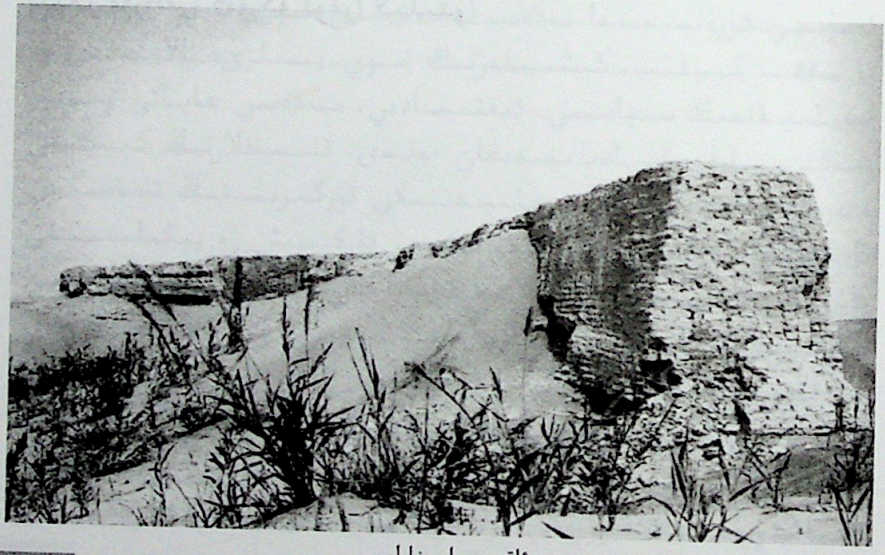

ئاقسېپىل خارابىسى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي تەسىر ۋە قولياز‌ملار نامبىرى

بۇ خارابىلىكتىن بەش مىسقاللىق مىس پۇل، چىشلىق چاق شەكلىدىكى پۇل، قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىگە خاس مىس پۇل، ئات سۈرەتلىك ئۇدۇن مىس پۇلى، تاق قۇلاقلىق قىزىل ساپال كوزا، ساپالدىن ياسالغان ئات بېشى پارچىسى، خەنزۇچە - كارۇشتىچە يېزىقتىكى پۇل، بەش دانە ساپال مايمۇن، تۆت دانە ساپال بۇت پارچىسى، تۆت قۇلاقلىق بىر دانە كوزا، ئادەم سۈرەتلىك بىر دانە كوزا قاپقىقى پارچىسى، ئالتە دانە ساپال ئۈرچۈق غالتىكى، سەككىز دانە ئەينەك پارچىسى، بىر قاپ مۇنچاق، قىتان يېزىقىدىكى بىر مىس مۆھۈر ... قاتارلىقلار تېپىلغان.

سېپىل تېمىغا ئىشلىتىلگەن كېسەكنىڭ بىر يۈزىدە يېزىق بولۇپ، ئاجراپ كەتكەن خىشلاردىن مەلۇم بولۇشىچە، بىر - بىرىگە ئوخشاش بولمىغان 17 ھەرپ بارلىقى، ئۇنىڭ 15ى قەدىمكى كارۇشتى يېزىقى، ئىككىسى قەدىمكى بىراخما يېزىقى ئىكەنلىكى دەسلەپكى قەدەمدە ئىسپاتلاپ چىقىلدى. سېپىل تېمىدىكى يېزىقلارغا قارىغاندا، بۇ شەھەر خارابىسى بۇنىڭدىن تەخمىنەن 2300 يىللار بۇرۇنقى دەۋرگە توغرا كېلىدۇ.